

WOŚTOK
GRABOWSKI

DEWEDESETE

omnibus

www.omnibus.rs/strip

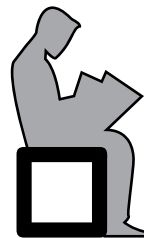
- **Stripovi koje smo voleli**
Ž. Tamburić, Z. Zupan, Z. Stefanović
- **Nova vremena**
Tomaž Lavrič
- **Drugim očima**
Đorđe Milović
- **Hladna kao led**
Nina Bunjevac
- **Dnevnik Ane Tank**
Iztok Sitar
- **Manuel Montano**
Migelančo Prado i Fernando Luna
- **Tangente**
Migelančo Prado
- **Trag kredom**
Migelančo Prado
- **Briten i Brulajtli**
Hana Beri
- **Stripovi iz Nikad Robom (1966-1968)**
Branislav Jovanović - Brana
- **Stripovi iz Nikad Robom (1963-1966)**
Radivoj Bogičević
- **Šavovi**
Dejvid Smol

U pripremi

- **Đorđe Lobačev**
Zdravko Zupan
- **Brana Jovanović - Ilustrator i stripar**
Slobodan Ivkov
- **Etel i Ernst**
Rajmond Brigs
- **Priča o jednom lošem pacovu**
Brajan Talbot
- **Ćerke**
Meri M. Talbot i Brajan Talbot

Devedesete

Wostok i Grabowski

omnibus

Beograd, 20112

Wostok i Grabowski
Devedesete

Edicija: NOVI PROSTORI #5

Izdavač: Omnibus
www.omnibus.rs
office@omnibus.rs

Za izdavača: Dejan Vlaškalić

Urednik: Živojin Tamburić

Prava za ovo izdanje: © Živojin Tamburić

Prava u celini: © Wostok i Grabowski

Lektor: Vasa Pavković

Predgovor 1: Zoran Đukanović

predgovor 2: Miroslav Cmuk

Grafički dizajn: Omnibus, Beograd

Štampa: Dedraplast, Beograd

Tiraž: 200

ISBN: 978-86-87071-15-5

Sadržaj

I tama se u našim dušama zgusnu	05
<i>Zoran Đukanović</i>	
Nezavisne "Devedesete" u zavisnim devedesetima 20. stoleća	11
<i>Miroslav Cmur</i>	
TATA, GDE SI?	17
CRNO SUNCE	29
IZNUTRA	41
BILLY (BORAC ZA PRAVDU!)	51
PETI PRIZOR	67
THE LEADER OF MEN	75
DONJEPRČILOVAČKI MASAKR MOTOROM TESTEROM!	81
LONELINESS	93
PRIČA O JOCKURU	99
OM	105
OH, LOVE!	111
IDEMO DALJE!	117
KRATKI METAR	119
- BITI ILI NE BITI?	119
- HAIKU?!	120
- SEX IS MY LIFE!	121
- SNAJPER	122
GODLINESS	123
THE ONE WHO LAUGHS TO HIMSELF	127
ZID ZA AARONA	133
SREĆNA NOVA DECO!	147

I tama se u našim dušama zgusnu

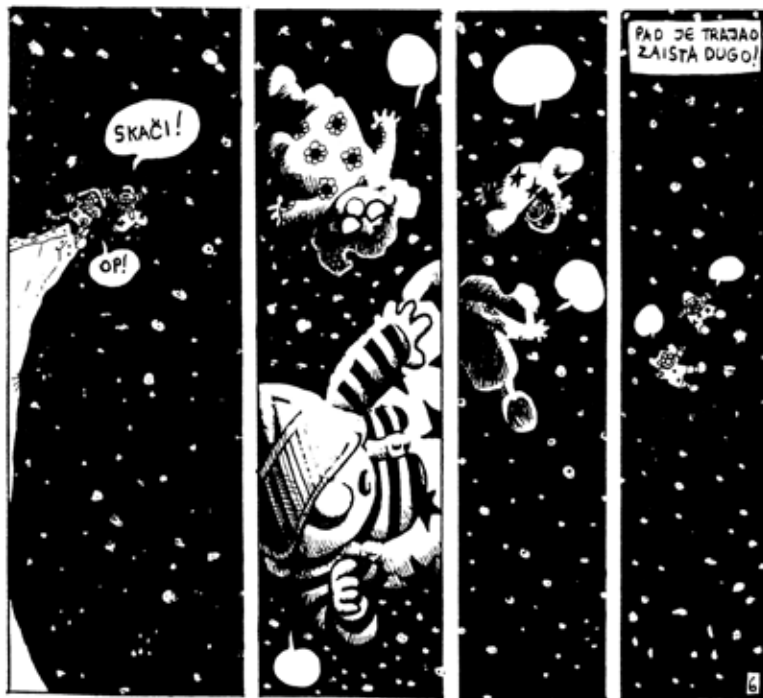
- Velika blizina crnog sunca -

Kreativni kaos i obilje opusa Danila Miloševa (1963) / Wostoka / Mediokriteta, čoveka koji se pojavljuje pod različitim pseudonimima, mogu ne samo da vas zbune, sablazne i ogorče, nego i potpuno dezorijentišu, zaplaše svojom količinom i, što je pak jedino za žaljenje u „spisku reakcija“ na Wostokov stripski opus, možda odvrte od traganja i snalaženja u ovom kreativnom moru. Međutim, ako se ipak upustite - a toplo vam preporučujem - u arheologiju Wostokovog opusa, bilo u strip fanzinu „Krpelj“ bilo na webu, naići ćete na prave dragocenosti. Štaviše, tvrdim da se pojedini segmenti njegovog stvaralaštva mogu u punijoj meri razumeti tek dovedeni u vezu jedni sa drugim, tek stvarajući celinu autorskog portreta i skupa postupka zvanog Wostok. U suprotnom, biće gotovo neobjašnjivo otkud jedan te isti autor može stvarati tako različite stripske svetove, od kojih su neki toliko radikalni da prelaze granicu „dobrog“ ukusa stripske malograđanštine. O tome sam već pisao u tekstu *Duhovni i spermatični oci* u „Strip vestima“, čemu se ovde ne bih vraćao, sem u svrhe povezivanja Wostokovih postupaka u integralnu celinu, onu koja ponajčešće izmiče čitaocima dok posmatraju Wostokove učinke kao odvojena dela i to na način da isključuju jedno drugo.

Kritičkih analiza Wostokovog rada ima malo, u obrnutoj proporciji s brojnošću i kvalitetom

njegovih dela. To je dobrim delom i cena alternativnih kanala kojima je komunicirao sa publikom. „Suluda aura“ nekih Wostokovih dela zamračila je horizont *mainstream* kritike koja Wostoka nedovoljno poznaje, a misli da zna sve što je potrebno znati o njemu. Valjda se zato niko nije pozabavio revalorizacijom kontroverzne celine zvane Wostok. To ne obećavam da ću učiniti u ovom tekstu, ali ono što ću svakako učiniti je da ne ignorišem eho Wostokovih persiflaža, koji, mada udaljen, dopire čak i do stripske bajke *Popošak i Cveće*.

Naravno, sam Wostok nije mnogo od pomoći svojim doslednim alternativnim imidžom kojim izmiče i opire se celini uvida. Ne zbunjuju samo pseudonimi i bezbrojne autorske simbioze na svim nivoima scenarija i crteža,

Bajka jeste lebdenje kroz snove

uključujući druge autore, slučajne goste, članove porodice (oca, kći)... S druge strane, Wostokovo web prisustvo je fragmentarno, a ogromno, pa mnogi izgube dah i odustanu da prođu kroz sve to (a morali bi sastavljati stotine i možda hiljade komadića mozaika) i steknu uvid u arhipelag Wostok.

Dve su tematske celine nastale Wostokovom plodnom saradnjom sa scenaristom Borislavom Grabovićem – Grabowskim (1970). Jedno je ciklus bajki, a drugi tematski krug obuhvata ono što nazivam pričama o melanholiji. Priče o melanholiji zaslužuju poseban esej. To su priče o samoći, odbačenosti, nemogućnosti komunikacije. U ovom tekstu, ću se, međutim, ograničiti. Baviti ću se samo „ekstremnim polarnostima“, tačnije nekim tajnim vezama između „nevinosti“ bajke, s jedne strane i „blasfemičnosti“ persiflaže, s druge, a po persiflažama je Wostok takođe poznat, i u nekim recepcijskim krugovima ozloglašen.

Najmanje nepristupačan ciklus su bajke *Propošak i Cveće* i on je, za razliku od ostatka Wostokovog opusa, naišao na nepodeljenu pozitivnu kritičku valorizaciju. Mada ga ne smatram široko komunikativnim, slažem se da briše granice između alternativnog pristupa i da je tu ravnopravan s istorodnim tendencijama u svetskom stripu, počevši od devedesetih (Anica Tucakov, *Strip u Srbiji, 1975-1995*, 2000). U njemu je spoj lirskog, snevačkog i bizarnog (Zoran Stefanović, *Stripovi koje smo voleli*, 2011) savršeno uspeo Grabowskom i Wostoku, dovevši ih u sabratstvo s poetikom Winsora McCajja. Stefanović je pogodio bit, u *Propošak i Cveće* oni su uspeli da spoje dečije ljupko i dečije zastrašujuće.

Uroš Smiljanić Wostoka naziva „najistaknutijim predstavnikom panonske nadrealističke eksplozije čije je odbijanje da stvarnosti prizna pobeđu mnoge ljude '90-ih lečilo od svakodnevnog ludila.“ (Popboks.com, 2007), a Slobodan Ivkov ga je okarakterisao kao „strip apsurd“ u duhu sličan delima Becketta

Jedna od najpoetičnijih rečenica: „Velika blizina Crnog Sunca učini da se i tama u našim dušama zgusnu.“

i Joneska. Tu je i valorizacija iz spoljašnjeg sveta: „Jezovita, ali i umirujuća smesa basne, priče za laku noć... i potrage za vizijom, ovo je očaravajući i odlično nacrtan ep“ (Win Wiacek, *Comicsreview.co.uk*, 2007).

Album *Dvedesete* koji je pred vama obuhvata oba tematska područja zajedničkog rada Wostoka i Grabowskog. Pozabavimo se prvo bezazlenošću u ovoj knjizi.

„Velika blizina crnog sunca učini da se i tama u našim dušama zgusnu.“
Wostok & Grabowski, *Propošak i Cveće*

Neverovatan je poetski naboj vidljiv i opipljiv u stripu *Propošak i Cveće*. Naravno, vredno je i povratno razmišljati – koliko poetskog naboja ima u „skandaloznom“ delu Wostokovog opusa?

No, prvo razmišljajmo o ulozi horora u *Popošak i Cveću*. O srži peripetija u ovim jezovitim avanturama. Na putovanju, u jednom trenutku sreće i Malog Nema, doduše transformisanog u kafkijanskog junaka. Tu je i motiv putovanja. Kao i dečije bolesti, i peripetije uvek prođu, jer nesrećni krajevi nisu, ne treba da budu na dečjem obzorju. Izbavljenje dolazi na čudesan način, baš kao što za dete na čudesan, neobjašnjiv način iskrsavaju i peripetije.

Popošak i Cveće jeste bajka. Izbavljenje se nekad pojavi u obliku ptice vrste Pi-pi-kva-kva-ko-ko-da-ko-ko-da, čije se ime može izgovarati i kao Kva-kva-pi-pi-ko-ko-da-ko-ko-da. Ovo obećava ne sasvim obično putovanje. Ono se nastavlja po baš svim vremenskim uslovima i stanju na putevima. Nekada ide sporo, ali se ne zaustavlja, dok se probijaju bagerom za čišćenje snega. Otkud bager? Hajde, ne postavljajte pitanja sasvim glupa za jednu postmodernu bajku. I tu je potpuno svejedno da li je postmoderna ili ne, važno je da je bajka i da se bitno zasniva na kanonima svojstvenim za bajku. Ostalo su (bagerski) detalji.

Kako i pripada podžanru potrage u bajci, pored uobičajenih peripetija, na putu ih vreba arhi-neprijatelj Grba s četiri glave, četiri grbe i nijednim mozgom. Svaka od glava zlokobno uzvikuje: „Grbo majstore!“. Ma šta zlokobnost,

još gore, zluradost je u pitanju! Zgrožen ovom pojavom, koja hoće naše junake da ščepa i rastrgne, potpisnik ovog predgovora hita dalje, da stekne oštroumne uvide u prirodu *on the road* pripovesti o *Popošak i Cveću*. Uostalom, treba se pridržati za sedište narativnog vozila pošto povremeno „prolazimo kroz eksplozije kao kroz slalom“, kao u slučaju epizode u botaničkoj bašti na Mesecu.

Kakva je samosvest u ovom stripu? Pored Malog Nema zaogrnutog u kafkijansko ruho, naići ćemo i na spomenik nekoj devojčici iz *Čarobnjaka iz Oza*. Naći ćemo poneku parafrazu, kao onu koja, koliko se odnosi na Zagorov Darkwood, još je više referenca na parodije koje Wostok učestalo stvara van malog stripskog univerzuma *Popošak i Cveće*:

„Jelenskih mi logova!“

„Svih mi dablova Ontarija!“

Pored Mirka i Slavka, Diznijevih junaka i patrijarha Pavla/Paje, Zagor je omiljena tema Wostokovih persiflaža. Ko kritičarski veruje da se stripovi o *Popošak i Cveću* mogu čitati bez ikakve reference na „sablazan“ Wostokovih persiflaža, ko veruje da se time emancipovao od onoga što ga nervira, slep je na jedno oko, odnosno veći je hipokrit od svih junaka koje

sa sarkazmom Wostok persiflažno tako dobro opeva u svojim stripovima koji, hm, nisu za decu i pravovernu omladinu, a ponajmanje za „sveštenike tuđeg morala“ koji nikada nisu u stanju da zavire u vlastiti.

Dakle, ako prestanemo da ćorimo na jedno oko, videćemo da je isti onaj duh persiflaža samo transsupstancijalizovan u duh dečije priče.

Popošak (devojčica) poteže revolver i puca...

Diskusije o samoubistvu usred bajke

„Bravo čedo umiljato!“
„Evo ti ovo smladu jedan!“

„Auuu! Ko bi rekao da si tako
talentovana za pucanje! Bistroumno
dete! I opasno po okolinu!“

A Popošak za to vreme pije „moloko“,
referencu na Burgessovu i potom Kubrickovu
Paklenu pomorandžu. Ali, iz cevi revolvera,
umesto ubojitih hitaca kojima obiluju
Wostokove persiflaže, izleteše maline
i jagode. Wostokova „demonaska“ ruka
je ovde blaga i (gotovo) bezazlena.

*Putovanje puno iznenađenja, prepreka, opasnosti i lepote: ulazak u mećavu koja
„besni svom snagom tačno 1 minut i 16 sekundi“.*

Vrlo brzo, do nas stižu naznake da traganje za
tatom, sledeći tatinu bradu, može potrajati,
pošto ih brada odvodi u „beskrajno dugu
hodničinu“. Pošto se brada pruža u nedogled,
ko zna kada i gde će tata biti pronađen. Na snazi
je, dakle, poetika odlaganja nalaženja onoga
za čim se traga - Popoškinog tate. Potraga
se ne završava, ona ne može da se završi,
nešto pomalo nalik nemogućnosti doseganja
cilja vezirove opsesije u Goscinyjevom i
Tabaryjevom prekrasnom stripu, o čemu
sam svojevremeno pisao u eseju *Dobri moj
Iznogude*. Putovanje Popošak i Cveća prepuno
je iznenađenja, prepreka, opasnosti, ali i

lepote. Jedan od takvih trenutaka je ulazak
u mećavu koja „besni svom snagom tačno
1 minut i 16 sekundi“. A kada prestane,
oni će ugledati ptičicu „koja je cvrkotala i
tresla se od zime“. O samoj ptičici, za koju
će se ispostaviti da je veoma dugog imena
i da joj se ime može izgovarati u nekoliko
slogovnih poredaka, već smo nešto rekli.

Sve to nam Grabovski i Wostok priređuju na
način crno-belog čuda grafičke imaginacije
bajke. No, ovo, naravno, nije niti može biti
klasična bajka bez ostatka. Ako obratimo pažnju
na jezik u ovom stripu, primetićemo i bavljenje

otkrivačkom sposobnošću
dečije dekonstruktivne moći
u odnosu na jezik kakav
mislimo da znamo. Vlanjanje
jezikom kod nekoliko
domaćih alternativnih strip
umetnika je impresivno.
Kod Zorana Janjetova u
Bernardu Panasoniku, u
svim stripovima Aleksandra
Zografa i kod Wostoka,
bilo da Wostok „huli“ (u
persiflažama) bilo da nas
„zabajkava“ (u *Popošak
i Cveću*). Povremeno
burleskan, povremeno
ljubak, povremeno
burleskno ljubak, *Popošak
i Cveće* nas osvajaju

slobodnim lebdjenjem u ovim svojim samo
naizgled oprečnim svojstvima. Ovaj strip
je izraz ljubavi prema detinjem u nama i
prema našem porodu, kada ga imamo. Dakle,
Popošak i Cveće je i jedna diskretna priča o
roditeljstvu. Nije slučajno da je junakinja
ovog stripa devojčica. A imati kći jedno je od
najosobenijih iskustava koje poznaje potpisnik
ovih redova. Poniranje u to detinje, bleskasto,
osetljivo biće, neustrašivo zbog nepoznavanja
sveta, biće koje je u makar u jednoj dimenziji
lucidnije i mudrije od tate, velika je životna
zanimacija, nažalost nešto prolaznija od naših
života jer deca odrastaju i postaju „mi odrasli“,
što je tužan i pomalo neadekvatan termin.

Miki i Šilja, inače predmet Wostokovih persiflaža, morali su da se pojave i u nekim od stripova o *Popošak i Cveću*. Da li je iko pomislio da je u pitanju *istinski omaž kulturi stripa* od strane jednog od genija alternativnog stripa? Nesporazuma u stvari nema. Sve ovo, i *Popošak i Cveće* i *Zagor*, Mirko i Slavko, Diznijevi junaci, Wostokove persiflaže istih – jeste legitimno, punopravno medijsko izražavanje stripom, a oni koji to ne razumeju anahroni su zaostaci bornirane kulture stripa koja se plemenski zaklanja iza skučenosti samoizabranog horizonta. Unutrašnjost vlastite skučenosti proglašena je za jedino važeći kanon stripa, pa se onda iz te pozicije iščuđava i zgražava nad poetičkim „nepodobnostima“ Wostokovih persiflaža. *Popošak i Cveće* su, međutim, sigurni od takvih čitanja, štiti ih obol dečijeg stripa, bez obzira što ga je stvorio isti nemirni duh Wostokov, ovog puta po scenariju Grabowskog.

„I oni staviše neobične ronilačke maske i krenuše za tatitnom bradom... u veliku vodu.“

Popošak i Cveće jeste metafizički strip za decu, onakav kakvi su McCayjev *Mali Nemo u Zemlji snova* i Herrimanova *Maca Šiza*. Ili, ako baš hoćete, ili nećete, onakve kakve su pesme Vaska Pope i njegov čudesni pesnički zbornik *Od zlata jabuka*.

Urnebesna zaumnost Wostokovog jezika, kakvim se inače služi, je persiflaža jezika kao takvog. I ovde, u autorskoj simbiozi s Grabowskim, reč je o persiflaži. Ono na šta smo navikli u Wostokovim stripovima kao na persiflažu političkog jezika, u *Popošak i Cveću* se otkriva kao poetička persiflaža jezika

kao takvog. Miki i Šilja su maske, kao što su i patrijarh Pavle i Zagor maska, metafora za neko stanje duha. Persiflažni elementi u *Popošak i Cveću* nalaze se posvukuda, samo ih treba tražiti i dešifrovati u istom ključu *začudnog* koji je kao element mnogo jači od *sarkazma*, inače lakše prepoznatljivog persiflažnog elementa. U dvokrilcu iz Drugog svetskog

Treba se čvrsto pridržati za sedište narativnog vozila jer „prolazimo kroz eksplozije kao kroz slalom“.

rata iz botaničke bašte na Mesecu oni lete do Crnog Sunca. Usput vide iz daljine planetu Zemlju koja ne izgleda veličanstveno nego plavo i hladno. „Potraživši šta ima u frižideru“ dvokrilca, nalaze samo video i audio kasete. Među njima nalaze klasike partizanštine *Kozaru*, *Sutjesku* i *Neretvu*, klasike art filma *Solaris*, *Stalker*, klasik palp filma *Grease* i dečji klasik *Dumbo*. Zajedno, jedna vesela menadžerija koja podhranjuje zajedničku bizarnost.

Progresivno-regresivnim mentalnim razlabavlivanjem naših okoštalih predstava, možemo kao hodočasnici čitalačke zrelosti stići do uvida da je u oba pola Wostokovog opusa reč o poetičkoj ekspresiji izuzetno senzibilnog i talentovanog autora koji ravnopravno stoji s najvišim u rangu domaćih strip stvaralaca – Zoranom Janjetovim i Aleksandrom Zografom. Ko u ovo sumnja, nek ponovo pročitaj remek-delo *Bernard Pansonik* koji, kao Jorik, „jedini“ za

Trenutak bestežinskog stanja bajke

tajnu izgubljenih veza. Svet nelogičnosti Wostok u svojim stripovima za odrasle i stripovima za decu uzdiže do pune poetske zaokruženosti.

Bajke su, pored svega ostalog, poučne. Čemu nas poučava *Popošak i Cveće*? Pa, recimo tome šta je kultura. Bila ona alternativna ili, pak, stara mnogo hiljada godina, u stanju je da nam osvetli putovanje čak i onda kada nam se učini da je ugašeno i poslednje svetlo. U tom smislu, ne postoji principijelna razlika između „klasične“ i „avangarde“, između najstarijeg umetničkog kanona i postmodernog poigravanja sa

zaobilaženjem tog kanona. I kada ga zaobilazimo, mi obigravamo oko njega upravo njime privučeni kao mušice ka svetlosti noćne rasvete, bivajući njime magično određeni. Ovo je spiritualno putovanje.

Wostok je Frank Zappa našeg stripa. Zašto Zappa? Iz više razloga. Kao i Zappa, Wostok je veliki *eksperimentator*. Opire se bilo kojoj uobičajenoj kategorizaciji. Čitav Wostokov opus zasniva se na *improvizacijama* na tri tematska područja, od kojih je dva stvarao zajedno s Grabowskim: na temu dečje poetske metafizike (*Popošak i Cveće*), na temu melanholije, kao i treći tematski krug - persiflaže stripkih junaka i junaka našeg mentalnog pejzaža ogrezlog u natpolitizaciju u kojoj život i kultura gube na vrednosti a, istovremeno ili baš zbog toga, sve postaje „nedodirljiva

svetinja“. U stvari, tu se iskazuje banalnost naših strahovanja i ugroženosti od bilo kakvog razlabavljanja stereotipa, što Wostok bez milosti čini. Opus Wostokov sagrađen je na opozitnim polovima, kao što je Zappin sagrađen između rokenrola, avangarde i klasične muzike. Strast, žestina i neiscrpna energija koje su uneli u svoje delo, nimalo se ne obazirući na apatnost vlastitog dela u očima osrednjaka, bez presedana je u oba medija, muzici i stripu.

Zoran Đukanović

Nezavisne “Devedesete” u zavisnim devedesetima 20. stoleća

Krajem devedesetih prostore bivše Jugoslavije poplavile su kratke priče; gotovo da nije bilo konduktera, blagajnice, studenta ili činovnika koji se nije okušao u toj formi i, naravno, samodopadno pomislio kako je njegova priča čista fantazija, originalna umotvorina dostojna objavljivanja. Pisala se i čitala kratka priča, posebice na zaslonima računalnih ekrana koji su bili sve prisutniji i brojniji, a strip se iz godine u godinu marginalizirao. Devedesete godine 20. stoljeća zapamtit ću po kroničnom nedostatku stripova (jedno je vrijeme prosječan čitatelj na kiosku mogao kupiti tek „Mikijev zabavnik“), došla su vremena u kojima se, ako izuzmemo nekolicinu entuzijasta, stripom nitko nije ozbiljno bavio, izašla bi tek pokoja strip-revija ili fanzin, čak se i Bonellijeva banda (nasreću i nažalost) povukla na kratko vrijeme s ovih tranzicijskih prostora. Dobar dio stripera otišao je zbog rata u inozemstvo trbuhom za kruhom, a autorski strip naizgled postao rjeđi od ljetnog pljuska. Naizgled jer, nepovoljna društvena situacija itekako potiče čovjeka na stvaranje, inspirira ga na pravljenje buntovnih replika u glazbenom, filmskom i književnom (strip) obliku. Strip je devedesete proživio (i preživio) povučeno i sigurno, pod dubokom sjenom drugih medija, nenametljivo se razvijao, širio među istomišljenicima provjerenim podzemnim kanalima i tek u rijetkim slučajevima provirio na površinu zemlje u tiskanom obliku.

Bez obzira na količinu mraka i nelagodni osjećaj stalne zatvorenosti, podzemlje čovjeku pruža osjećaj

sigurnosti, predstavlja stalni prostor mira, gotovo blagostanja. Duboko pod zemljom, sa svih strana okružene prirodnom tišinom i tamom, ljudske misli poprimaju osobine prostora, počinju tamnjeti, tek koža dobije nezdrav, bljedunjav sjaj što ne dolazi do izražaja pod umjetnim svjetlom. Stanovnici podzemlja manjak bjeline i prirodne svjetlosti ne doživljavaju kao nedostatak, već kao prednost i izlaz kojeg vanjski svijet uredno ignorira. Sunčeva svjetlost odavno nije prijateljski raspoložena, stvara vojsku demona u obliku malignih melanoma, poželjna dugovječnost nalazi se u dubokim sjenama i još dubljem podzemlju koje nas, poput mrkle noći, čini međusobno sličnima (ako ne i jednakima). Ukoliko je stanovnik podzemlja neopterećen tuđim mišljenjem (a ujedno i obogaćen vlastitim stavovima), imat će najviše slobode u izražavanju, njegovo polje djelovanja bit će u najmanjoj mjeri ometano cenzorskim diktatima. Autor u podzemlju zaista jest Autor; neovisan o izdavaču i publici, ne mora se pridržavati

“Popošak i Cveće”, prvorodenci Wostoka - Grabovskog

propisanih shema, a od većine obožavani i podržavani termin „politička korektnost“ je malo ili nimalo zastupljen, naročito kod **Wostoka** (**Danilo Milošev**, 1963.) i **Grabovskog** (**Borislav Grabović**, 1970.), vršačkog tandema koji je, uz **Sašu Rakezića** (**Aleksandar Zograf**) iz Pančeva, devedesetih marljivo razvijao sklonosti prema nezavisnom (nevidljivom, underground, autorskom – kako vam draže) stripu. Wostok je prvi strip objavio u časopisu „**To jest**“ u veljači 1992., a suradnju s Grabovskim započeo godinu dana kasnije. Previše vremena trebalo je proći da se zajednički radovi tih pionira nezavisne

uživa u psihodeličnim melodijama što traju po dvadeset i kusur minuta ili kakvom drugom nepopističkom zvuku. Bilo da je riječ o knjizi, filmu, glazbi ili stripu, popizam je osnovna osobina pomoću koje razdvajamo komercijalne i nezavisne proizvode. Stripovi Wostoka – Grabovskog najčešće su nedorečenog završetka, podložni različitim interpretacijama, što je bitna karakteristika kvalitetnijeg rada. Ne ostavljaju uvijek dojam zaokružene cjeline, na konzumentu je da završi priču po vlastitom nahođenju i osmisli smislenu poruku, naravno, ako je to moguće (u priči „Donjeprčilovački

Idejom protiv mraka

strip-scene skupe i objave u knjizi „Devedesete“ čiji sadržaj izgleda svježije, kao da je nastao upravo sada, a ne prije petnaest i više godina.

Prozrevši bijedu blještavila i ništavilo prosječnosti, nezavisni strip-autori ostvaruju se u nekonvencionalnim radovima koji su samim time i nekomercijalne prirode, nepriznati i po nekom nepisanoj pravilu ismijani od renomiranih umjetnika koji su, prije svega, veoma umjetni. Stripovi **Wostoka** – **Grabovskog** namijenjeni su uskom krugu ljudi, ne prilagođavaju se masama, već su vjerni svojoj poetici pa zato nalikuju glazbenim pravcima što ne privlače široke mase – dok više od šezdesetak tisuća duša jednolično cupka na stadionu u ritmu kakve razigrane poskočice što lako ulazi i izlazi iz sjećanja, stotinjak pojedinaca u zabačenom klubu

masakr motornom testerom“ čitatelju se izravno poručuje: „Nemojte u ovoj priči tražiti smisao, jer ako ga i ima, ni autori ga nisu svesni.“). Wostok – Grabovski ne konobare, na njima je da peku zanat i kuhaju delikatese po vlastitom receptu, a na čitatelju da kuša posluženo i donese vlastiti sud o probavljenome. Površnijim čitateljima,

koji u svemu traže jasan smisao i određenu namjenu, nezavisni stripovi teže padaju na želudac, naprosto ih opterećuju radovi koji su izvedeni neuobičajeno, na način koji je njima stran. Nepotpuna artikulacija i šifriranost privlači znatiželjnog Individualca, dok plašljivi Mediokritet (drugi pseudonim **Danila Miloševa**) te sastavnice tjera od sebe jer je navikao na sigurna, ustaljena pravila igre.

Grotesknih i crnomanjastih humoreski u zbirci priča „Devedesete“ ne manjka, dobije se dojam da su priče nastale iz gorkoslatkih košmara ili stvorene u dogovoru s uvrnutom braćom Coen koji bi iz svake njihove priče mogli snimiti makar kratkometražni film. Wostok – Grabovski ne kriju filmske reference, na očit i naočit način poigravaju se žanrovima – udio znanstveno-fantastične, fantastične i

socijalne književnosti lako je prepoznatljiv, nagovara na ponovno čitanje i traženje novih referenci, dok je galerija likova šarena. Čine ju, između ostalih, urbani utjerivač pravde Billy, romantični psihopat Dule, autohtoni umjetnik Bole, usamljeni stripser Aaron i jedan veoma obrazovan pas Cveće, suradnik dvogodišnje djevojčice Popošak čije su zajedničke avanture („Popošak i Cveće“) tiskane 2008. godine. S istim su stripom Wostok i Grabovski počeli zajednički raditi, Popošak i Cveće njihovi su prvorodenci. Ne moram naglašavati kako pojedini protagonisti iz zbirke „Devedesete“ i danas hodaju ulicama diljem svijeta, što će reći da nisu puki plod razigrane ljudske mašte, već internacionalne studije karaktera što ipak nisu svima čitljive. Srećom, Wostok – Grabovski nisu upali u kobnu zamku za autore; naime, nisu opisivali domaće (interne) prilike koje ne razumiju domaći, a kamoli strani čitatelji. Poput ilustriranih plakata što ispunjavaju i donekle oživljavaju sterilne bolničke čekaonice, nijeme priče (*Godliness*) Wostoka i Grabovskog uspijevaju vizualnim putem (bez riječi) ispričati priču koja nije ograničena prostorom i vremenom. Gleda li se kronološki, primijećuje se napredak vizualnog jezika čije granice Wostok i Grabovski konstantno pomiču jer ih pokreće ljubav prema mediju, ali i beskompromisna potreba za izražavanjem lišena egotripičnosti.

Nedostatak boja u „Devedesetima“ je svakako prednost (prema Žeželju, boje su optička

prevara), kontrastom bijele i crne postiže se sumorna kafijska atmosfera, dodatno se naglašava podijeljenost mišljenja, a svijet se prikazuje kao grbava šahovska ploča na kojoj je teško zadržati uspravnu poziciju. Hermetični elementi, kojih ne manjka u pojedinim pričama, lako mogu postati heretični (da ne kažem dijabolični) za prosti narod koji, srećom, nikad neće pokazati (pre)veliki interes za „podzemnu umjetnost“ jer su odveć zauzeti prizemnim stvarima. Unatoč kratkoj formi, stripovi Wostoka – Grabovskog mnogo govore i lako pridobivaju željenu pozornost, estetika rugobe (*Ružno je lijepo i obrnuto!*) kojom se nerijetko služe je efektivna i odiše iracionalnom toplinom, ne odbija čitatelja/gledatelja, već ga čini zamišljenim, navodi na pomnije propitkivanje, oduševljava načinom kadriranja i duhovitim dijalozima kojih se zasigurno ne bi posramili **Harvey Pekar** ili **Robert Crumb**, američki velikani underground strip-scene. Da tandem Wostok – Grabovski živi u razvijenoj zemlji gdje strip nije desetljećima uporno percipiran i prezentiran od povjesničara umjetnosti i ostalih kvazikulturnjaka kao umjetnički nerad i šund, mogao bi bez problema živjeti do devedesete samo od svoje umjetnosti.

„Devedesete“ ne prikazuju duh jednog minulog razdoblja i društvene klime, nego na uvrnutiji način prikazuju jednako uvrnutu stranu svakodnevice što ne mijenja tako lako svoju čudljivu ćud – tematizira se prevrtljiva priroda

Sretnih krajeva ne nedostaje u pričama

ljubavi (*Oh, Love!*), otuđenje duha (*Loneliness*) i apsurdnost nekih situacija koje se uporno ponavljaju kroz ljudsku povijest (*Snajper*), dok se u pojedinim pričama besciljno pripovijeda bez da su autori vođeni velikim idejama koje se ionako gotovo nikada ne ostvare u stvarnosti. Izostavljeno je propovijedanje i pametovanje, gledateljstvu se ništa ne nameće i podmeće, što je svakako pohvalno i iz čega je vidljivo da tandem Wostok – Grabovski stvara stripove prvenstveno za sebe i svoj gušt, odnosno da ne podilaze (re)publici kako bi zaradili njezin varljiv pljesak. Bez obzira jesu li koncipirani na konvencionalan ili konfuzno višeslojan način poput Buñuelovih klasika, njihovi stripovi (neki su motivirani pričama vršaćkog književnika **Nabora Devolca**) izazivaju reakciju kod čitatelja i nagovaraju na ponovno čitanje. Naravno,

već da može predstavljati izvor svježeg grafičkog ludizma koji je katkad diskretno angažiran, asocirati na crnobijeli vatromet ideja što je lišen opasnih ideologija kojima se rijetki autori uspiju oduprijeti. Podzemlje je, kad se sve zbroji i oduzme, aktivno rasadište beskompromisne kulture, pretrpano poslom onda kad su financijske prilike najnepovoljnije i kad totalitarizam dostiže svoj vrhunac (nakon kojeg slijedi pad). U nemirnim vremenima, kad je egzistencija ugrožena, autori stvaraju najlucidnije planove kojih se nikad ne bi dosjetili u normalnim okolnostima. Lagodna vremena ne mogu se pohvaliti prevelikim kreativnim postignućima, stresne i nesigurne okolnosti su te koje bude ono najdublje i najiskrenije u čovjeku, potiču ga na pokret, motiviraju na obijesno stvaranje i vrištanje.

Wostok - Grabovski uspješno koriste vizualni jezik

nova čitanja u stanju su stvoriti nove impresije, naročito kod neafirmiranih autora koji bi mogli usavršiti talent proučavajući radove Wostoka – Grabovskog (**McCloud** tvrdi da sve počinje imitacijom iz koje kasnije nastaju autorske ideje). Zbirka „Devedesete“ jedna je od obaveznih lektirnih djela za autore i publiku, temeljac na kojem je sadašnja underground strip-scena sazdana i bez koje ta ista scena ne bi bila ista. „Devedesete“ pokazuju da podzemlje ne mora simbolizirati kriminalni milje i osobnosti sumnjiva nazora bez nadzora,

„Devedesete“ se, eto, napokon objavljuju, čime se ispravlja jedna kardinalna greška iz devedesetih, a ujedno i ukazuje kako se vjernost prema nezavisnom stripu kad-tad isplati. „Devedesete“ su tiskani dokaz o autorskom stripu koji je na kraju 20. stoljeća na ovim prostorima živio punim plućima u inat svima i svemu. Nitko ne zna kakve bi stripove pravio tandem Wostok – Grabovski da su devedesete bile mirnodopske i u većoj mjeri prijateljski raspoložene za stripere, ali je sigurno da iz njihove privatne strip-radionice ne bi izlazili

Pravda, izgleda, ne može bez nasilja

popistički radovi, već da bi ustrajali na zamislima koje ne bi naišle na odobravanje šire javnosti. Od devedesetih naovamo, nezavisni strip je od svih postojećih medija - kako starih, tako i ovih novih - u najvećoj mjeri zadržao kredibilitet pametnog medija što ne zastranjuje olako. Naravno, Wostok – Grabovski i njima slični pojedinci iz regije zaslužni su za zadržavanje te etikete, zahvaljujući njima se cijela priča oko nezavisnog stripa održala i još uvijek traje. Svakako se mora spomenuti Wostokov fanzin „**Krpelj**“ (na makedonskom: **krleža**) u kojem se objavljuju nezavisni radovi čiji se autori danas lakše povezuje uz pomoć novih tehnologija; „Krpelj“ je dosad doživio preko 700 brojeva (nekome se dobroano uvukao pod kožu), što je i više nego imponantna brojka koja ne stoji na mjestu, nego se uredno kreće.

Kako godine prolaze, tako se mijenja i Wostokov status – neumorni pionir nezavisnog stripa danas je jednako uporni veteran kojeg ne sputavaju

nepovoljne društvene prilike koje (kao u kriznim devedesetima) ne mare odveć za autorski strip. Wostok i danas djeluje na marginama društva, što i nije tako loše jer je rad u sjeni manje nadziran, kudikamo opušteniji, zdraviji i dugovječniji, da ne kažem vječan. Spasonosno rješenje za nezavisnu strip-scenu nalazi se u dubokim sjenama jer ni prirodna svjetlost nije više ono što je nekad bila.

Miroslav Cmok, strip kritičar

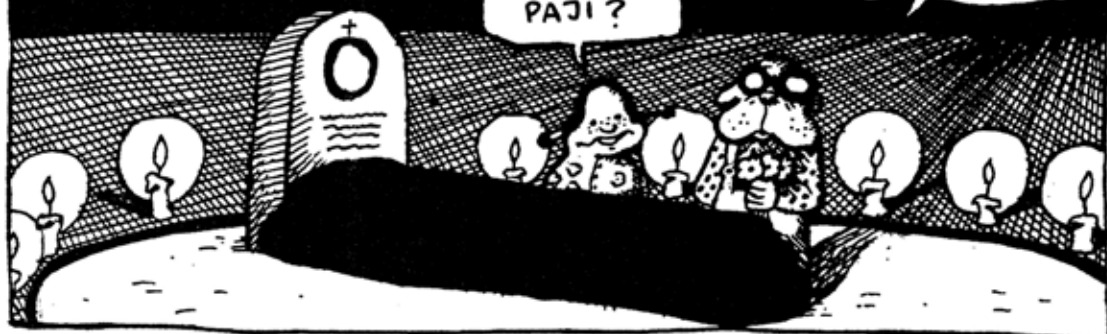
Tata, gde si ?

Wostok i Grabowski

DVOGODIŠNJA CURICA PO IMENU POPOŠAK
I NJEN VEOMA OBRAZOVANI PAS ZVANI
CVEĆE DUGO SU STAJALI ISPRED
JEDNOG GROBA....

MAMA
PAJI ?

DA, POPOŠAK
MAMA SPAVA...

...ZAUVEK !

'DE TATA?

GDE JE
TVOJ
TATA?

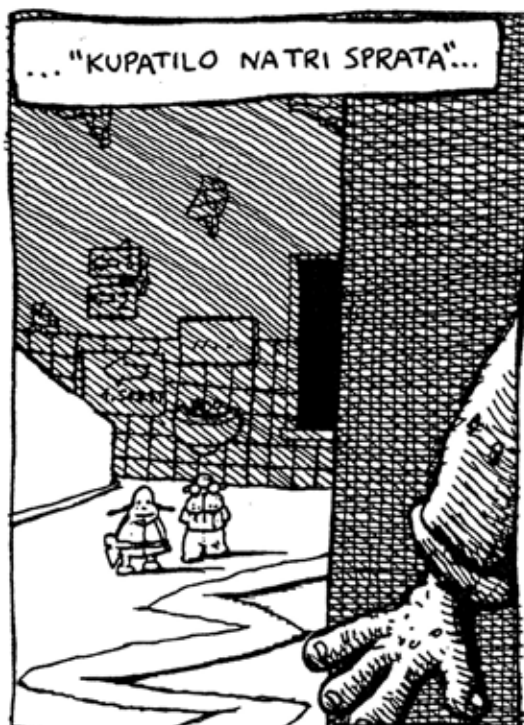

VIDIŠ DA IZ
PLAVE SOBE VIRI
TATINA BRADA!

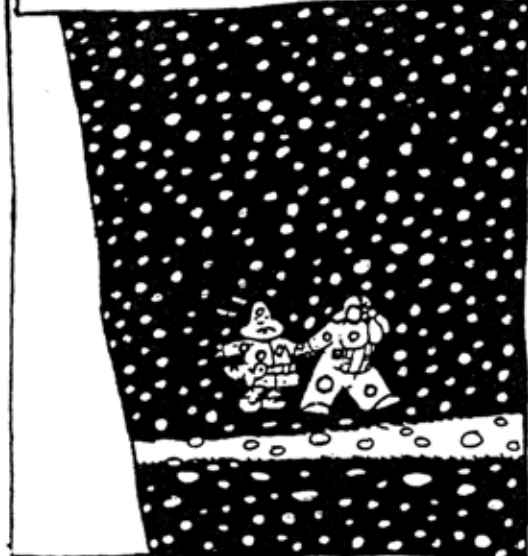

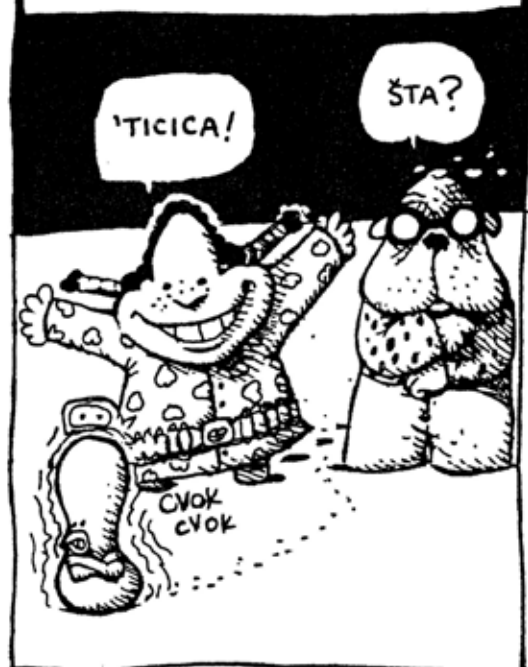
SATIMA SU PROLAZILI KROZ
"BESKRAJNO DUGU HODNIČINU"
A ONDA ODJEDNOM POŽE MEĆAVA!

MEĆAVA JE BESNELA SVOM
SNAGOM TAČNO 1 MINUT I
16 SEKUNDI...

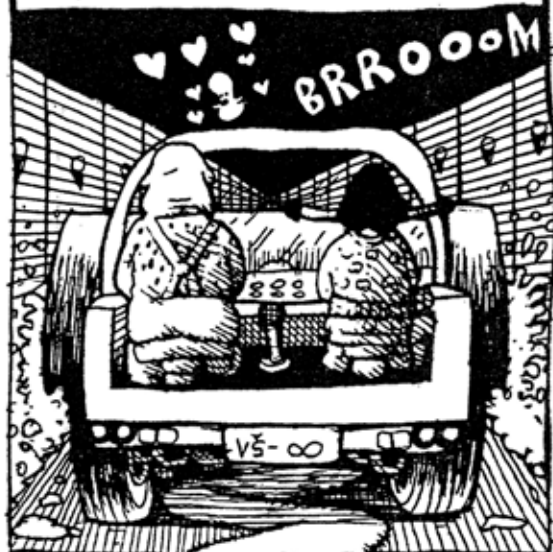
...A KADA JE PRESTALA, POPOŠAK
I CVEĆE SU UGLEDALI NEKU
PTIČICU KOJA JE CVRKOTALA
I TRESLA SE OD ZIME!

PA TO JE NEVEROVATNO! OVO
JE PTIČICA KOJA PRIPADA VRSTI
"KVA-KVA-PI-PI-KOKO-DA-KOKO-
DA!" NAUČNICI VEĆ 200 GODI-
NA SMATRAJU OVU PTICU IZU-
MRLOM! POVEŠĆEMO JE SA SOBOM!

NJIH TROJE NASTAVIŠE DALJE.
NAPREDOVALI SU SPORO, JER SU
MORALI DA OTKOPAVAJU BRADU
KOJA JE BILA PREKRIVENA SNEGOM.

I DOLAZE DO
ULAZA U...

UĆI IL' NE UĆI U
LAVIRINT PITA-
NJE JE SAD! IZ
TOG LAVIRINTA
NIKO JOŠ ŽIV
NIJE IZAŠAO!...
A IPAK TVOJ TATI-
CA JE MOŽDA
NEGDE TAMO...
ŠTA DA RADIMO?

DU-DU
DA-DA
DU-DA-DA

VIDI 'TICICA!

WASTOK
GRABOWSKI

